

De verhouding tussen geloof en moderniteit

Gaan ze samen of staan ze met elkaar op gespannen voet?

Inleiding

De vraag die vanmiddag centraal staat is: 'Hoe om te gaan met de crisis, waarin geloven verkeert?' Mijn verhaal zal gaan over de verhouding tussen geloof en moderniteit, de verhouding tussen geloof en de Verlichting. Daar zie ik de geloofscrisis toch eigenlijk - nog steeds - in gelegen, in het feit dat kerk en theologie, als ik ze even op één hoop mag vegen, er naar mijn idee nog steeds niet echt/goed in geslaagd zijn om een fatsoenlijk (=gepast) antwoord te geven op de Verlichting. Anders gezegd, we zijn niet in staat om die mensen een bevredigend antwoord te geven, die zeggen dat ze je in de kerk allerlei dingen willen laten geloven die niet kunnen.

Daar zit een belangrijk stuk van de problematiek: bij dat antwoord van kerk en theologie op de Verlichting. Want naar ons idee hebben we wel een antwoord op de Verlichting of denken we dat we wel een antwoord hebben, maar mijns inziens kan je dat niet echt een antwoord noemen, omdat de Verlichting niet echt geaccepteerd wordt. Wat is dan ons antwoord? Ons antwoord bestaat uit het leveren van kritiek op de Verlichting.

1. Oprekken van het werkelijkheidsbegrip

Waaruit bestaat die kritiek van kerk en theologie? Die bestaat er uit door te beweren - om het maar even heel simpel te zeggen - dat er toch echt meer is tussen hemel en aarde. Kerk en theologie geven aan dat ze het werkelijkheidsverstaan, dat de Verlichting kenmerkt, veel te beperkt vinden. De Verlichting zou geen ruimte aan God, aan transcendentie bieden. En dat zou te maken met het feit dat de Verlichting geen ruimte heeft voor meer dan deze aardse werkelijkheid, zoals wij die kennen. Als van de kant van de Verlichting dan aan kerk en theologie gevraagd wordt om dat méér 'hard' te maken, dan lukt dat kerk en theologie niet. Wat er van kerkelijke en theologische kant gebeurt, is dat de kritiek op de Verlichting als het ware herhaald wordt, omdat gezegd wordt dat het nu juist karakteristiek is voor die andere werkelijkheid dat je die niet kunt 'betrappen', dat je die niet op de wetenschappelijke kaart kan zetten.

Een prachtig voorbeeld van het oprekken van het werkelijkheidsbegrip om geloof toch maar passend te krijgen binnen het werkelijkheidsverstaan - als zijnde het antwoord van kerk en theologie op de Verlichting - doet zich voor rond het vraagstuk van de opstanding. Een boek waarin dat met veel vernuft gebeurt, is het boek van Georg Essen over de opstanding. Echt zo'n degelijk Duits, onleesbaar boek van zo'n kleine 500 pagina's, met als titel *'Historische Vernunft und Auferweckung Jesu. Theologie und Historik im Streit um den Begriff geschichtlicher Wirklichkeit'*. Het mag dan in de titel staan dat het over de opwekking gaat, maar daarover gaat het nauwelijks. Het boek is één grote poging om het begrip '(historische) werkelijkheid' zo op te rekken dat opstanding iets is wat toch eigenlijk wel kan. Wat hij wil, is zich een transcendentale hermeneutiek theologisch eigen maken en een begrip van historische werkelijkheid uitwerken waardoor hij de christelijke belijdenis van de opwekking voor het forum van de historische rede plausibel kan verantwoorden. Het boek komt erop neer dat mensen dan wel moeite kunnen hebben met de opstanding, maar dat dat niks met het geloof te maken heeft, maar dat dat komt, omdat we een verkeerd werkelijkheidsverstaan hebben.

Daar zit nu mijn punt. Als we op dat spoor gaan zitten, dan kunnen we wel denken dat we de Verlichting verwerkt hebben, maar dat is naar mijn opvatting niet echt bevredigend gebeurd. De Verlichting gaat er trouwens ook geheel niet in mee en is met deze oplossing niet accoord. Dat oprekken van het werkelijkheidsverstaan, zodanig dat geloof erin zou passen, dat werkt niet. Wat je tevens ziet, is dat het niemand van buiten overtuigt. Doden kunnen niet opstaan. Punt uit. Over het water lopen, dat gaat gewoon niet. En maagden worden niet zwanger van de Heilige Geest. Punt uit. Dat los je echt niet op door te zeggen dat je een te beperkt werkelijkheidsverstaan hebt, als je dat niet gelooft.

2. De dingen van het geloof voorgesteld als realiteiten

Het moet anders. Echt anders. En daarmee kom ik bij mijn tweede punt, dat tegelijkertijd een voortzetting is van het punt dat ik zonet noemde. Dat is dat wij over de dingen van het geloof spreken alsof het net zulke realiteiten zijn als de stoel, waarop je zit, de vleugel die hier staat, en de appeltaart die je op verjaardagen gepresenteerd kan krijgen. Jullie begrijpen waarom ik dat laatste voorbeeld (van de appeltaart) gebruik,

daarmee haak ik aan bij mijn Zeeuwse collega Hendrikse die van God zei dat Hij niet zo bestond als met appeltaart het geval is. Nu wil ik hier niet uitgebreid ingaan op Klaas Hendrikse, hoewel ik wel wil zeggen dat ik nogal wat collega's ken, die zich te makkelijk van de man afmaken, want hij legt tenslotte toch wel een belangrijke vraag op tafel. Goed, over zijn antwoord kan nog heel wat gezegd worden, maar aan de vraag naar het bestaan van God kan je als predikant, dus als theoloog, niet zomaar voorbij. Je kan er zelfs helemaal niet aan voorbij, als je zelf ook meedoet met het voorstellen van de dingen van het geloof als net zulke realiteiten als stoelen en tafels. Dan vind ik het net even iets te makkelijk om te zeggen dat we van God wel kunnen zeggen dat Hij bestaat, maar dat Hij bestaat als de Verborgene is of iets van dien aard. En natuurlijk is er heel wat over dat woordje 'bestaan' te zeggen, maar aan dat 'bestaan (van God)' vasthouden blijft lastig, omdat we dat woord tenslotte ook gebruiken voor 'het bestaan op aarde'. Laten we dan in elk geval toegeven dat het woord 'bestaan' bij God een andere betekenis heeft. Maar dan mogen we er ook niet aan voorbij om precies helder te maken wat we dan met 'het bestaan van God' bedoelen, niet in het minst ook voor het front van de Verlichting, tenminste als we zeggen dat we ons daartegenover wel durven verhouden.

Mijn punt voor nu is dat je, als je blijft spreken over de dingen van het geloof als realiteiten, dat je nog steeds het verwijt kan krijgen dat het onzin is wat je beweert. Je zult je dan toch echt ook moeten verantwoorden voor je spreken en je manier van voorstellen. Me dunkt, terecht. Voorbeeld - het is oudbakken, ik weet, maar ik gebruik het toch nog maar even, omdat het de zaak wel goed duidelijk maakt -: de kwestie van schepping, evolutie en daar is dan recent *intelligent design* nog weer bijgekomen. Zeg je: 'God heeft deze wereld geschapen' en wil je daarmee de indruk wekken dat dat tot de realiteit behoort, 'dat het echt zo is', dan heb je - ik denk terecht - een probleem, dan zul je je daarvoor moeten verantwoorden. Dan ontstaat er spanning, de bekende spanning tussen geloof en (natuur)wetenschap. En dan moet je, zo zou ik denken, verder ook niet zeuren dat je je steeds in gesprek moet met de wetenschap, want dat heb je ook over jezelf afgeroepen. Dan moet je de dingen van het geloof ook maar niet als net zulke realiteiten als de stoel en de tafel voorstellen.

3. *Samengaan van geloof en moderniteit*

'Nu lever je aardig wat kritiek, maar hoe zie je het nu zelf, hoe sta jij nu in die verhouding tussen geloof en moderniteit?' Laat ik beginnen met te zeggen: a. dat ik niet aan de Verlichting voorbij wil, en daarmee wil ik zeggen dat ik het uitgangspunt van de Verlichting met betrekking tot het werkelijkheidsbegrip deel, en b. dat ik ook blij met de Verlichting, omdat die me toch ook wel erg geholpen heeft om de zaak van het geloof beter voor het voetlicht te krijgen. Ik ben een hoop ballast kwijt. De oplossing, vaak gegeven, ik hoorde hem gisteren weer, dat God toch alles kan, is me toch te simpel, en te weinig het echte probleem van de Verlichting oplossend. En dat is iets wat ik toch wel graag wil. Intussen zijn die mensen die voor die oplossing kiezen, wel een heel stuk van de communicatie met hun omgeving eigenlijk kwijt, want die omgeving accepteert dat niet als oplossing. Ik moet zeggen dat ik zelf daardoor toch een heel stuk makkelijker met gemeenteleden communiceer dan in het verleden, domweg omdat ik de Verlichting zijn plek heb gegeven die deze wat mij betreft ook mag hebben.

Voor mijn tweede punt moet ik nog weer even terug, toen ik het had over het feit dat we ons de dingen van het geloof niet als realiteiten zouden moeten voorstellen. Nu kom ik bij mijn punt. Want wat heeft men nu eigenlijk gedaan: men heeft de dingen van het geloof als het ware losgemaakt van het bijbelse verhaal. Dat God deze wereld (hemel en aarde) geschapen heeft, is, als ik het zo even mag zeggen, eigenlijk een bijbelzinnetje. En dat mag je nooit vergeten. Hier ligt, dunkt me, een belangrijk stuk van de geloofsproblematiek. Het gelovig spreken blijft altijd gebonden aan het narratieve kader, komt daaruit vandaan en je moet niet denken dat het op eigen benen kan staan, dus los van dat verhaal. Dat is wat wel gebeurt, wanneer de dingen van het geloof, ik kan nu beter zeggen: de dingen van de Bijbel, voor realiteiten gehouden worden. De dingen van het geloof maken zogezegd geen onderdeel uit van de (*metafysische*) *ontologie*. Door het narratieve kader zitten we in de *hermeneutiek*, en komen er dus ook hele andere vragen en kwesties naar voren dan die van realiteit en historiciteit. Je moet de zin dat God hemel en aarde geschapen heeft, niet voor een stand van zaken houden, maar je moet bedenken dat het een zin is uit een verhaal, en dan dus ben je bij een geheel andere type vraag, en wel bij de vraag 'Wat wil de schrijver hiermee zeggen?' Dat geldt ook voor zaken als opstanding, maagdelijke geboorte. Dan gaat het niet om standen van zaken, maar ook daar moet je je- in elk geval allereerst - afvragen wat wil dit *beeld* (!) zeggen. Dat woord gebruik ik nu met opzet, omdat ik het dilemma daardoor nog wat helderder voor het voetlicht kan brengen: het gaat met de dingen van het geloof niet om standen van zaken, maar om beelden, om metaforen, waarbij de hoorder/lezer - gemeentelid of theoloog - zich af moet vragen: 'Wat wil er met dit beeld tot uitdrukking gebracht worden?' Is die vraag beantwoord, dan ben je er ook. Dan is dat einde van het verhaal. Dan ontdek je tegelijkertijd dat

de hele kwestie van de realiteit, die bij het geloof zo vaak aan de orde komt, eigenlijk een *non-issue* is. Het raakt de kwestie niet. Nogmaals, met geloof zit je niet in de (metafysische) ontologie, maar met het geloof zit je in de wereld van de hermeneutiek, bij het verstaan van de bijbelse teksten. En je moet steeds bij alle geloofsuitspraken bedenken dat het woorden/beelden zijn die in het bijbelse verhaal thuishoren. Dat moet je vervolgens ook goed naar iedereen communiceren om geen misverstanden te wekken bij de mensen met wie je spreekt. Laat steeds merken dat alles van het geloof een narratief kader heeft, waaruit je je niet kan losmaken, wil je niet het misverstand wekken dat het om een stand van zaken zou gaan.

4. *God*

Dat brengt me tenslotte bij de vraag naar God. Het zal niet verbazen, als ik zeg dat we ons bij het spreken over God ook niet van het narratieve kader kunnen losmaken. Mijn voorstel zou zijn om het geloofsgesprek te beginnen met - heel simpel - aan de ander uit te leggen hoe je God hebt leren kennen. En dan kan ik niet anders dan zeggen dat ik Hem door de Bijbel heb leren kennen. Nu ga ik het nog wat anders zeggen, en dat is dat God mij - in die Bijbel - toch in allereerste instantie als verhaalpersonage tegemoet treedt. Ik zeg er dan gelijk bij dat ik zodoende ook helemaal geen kwestie heb met al dan niet bestaan van de verhaalpersonage, of met de kwestie van fictie/non-fictie. Die kwestie gaat aan mij voorbij, ik moet het anders en beter zeggen, die kwestie past/speelt ook helemaal niet bij het leesproces. Wat er gebeurt, is dat je gaat lezen, en al lezende kom je in een andere wereld terecht. Dan heb ik het - laat ik het er maar direct bij zeggen, om geen misverstand te wekken - met 'een andere wereld' niet toch stiekem over de andere werkelijkheid, de transcendent werkelijkheid, dan gaat het erom, zoals bij elk boek het geval is, dat je daardoor in een andere wereld terecht komt. En wat er dan kan gebeuren, is dat je naar de stemmen die in het Bijbelse verhaal spreken, gaat luisteren. Wat zeggen ze? En je gaat je de vraag stellen: Wat willen die stemmen van mij? De verhaalpersonages gaan leven, de *mensen* gaan leven, en dat geldt evenzeer van God. *God* gaat voor mij leven. God wordt tot 'realiteit', in die zin dat *Hij* mij aanspreekt. Daarom blijft God ook steeds aan dat verhaal gebonden/verbonden.

'Geloven zonder Bijbel, kan dat', is de titel van de lezing die Bert Jan Lietaert Peerbolte, de nieuwe hoogleraar N.T. aan de VU, voor VU-podium één dezer dagen in het land houdt. Mijn antwoord op die vraag kennen jullie nu. Ik zou zeggen, nee dat kan niet. Geloven kan niet zonder narratief kader. De geloofswereld komt uit het Bijbelse verhaal vandaan. De geloofswereld is zogezegd een samengestelde Bijbelse wereld.

Weer terug naar de Godsrelatie zou ik zeggen dat je steeds moet bedenken dat die relatie eigenlijk altijd - van het begin tot het einde - een relatie is van God die jou aanspreekt en jij die in een luisterende positie verkeert. Niet het woord 'ervaren' dat in de theologie nu het sleutelwoord vormt, maar het woord 'horen' is *het* sleutelwoord van het geloof. Als mensen nog wel eens tegen mij zeggen, dat ze nooit iets van God horen, dan ben ik altijd heel verbaasd, dan denk ik altijd: Dat heb ik nou nooit', maar dan is die Bijbel voor mij ook een boek dat ik open sla juist om te horen wat Hij mij te zeggen heeft. Houd je dat boek dicht, ja, logisch dat je niets van Hem hoort!

Die houding van spreken en luisteren lijkt mij fundamenteel te zijn voor de relatie tussen God en mens. Die relatie doet daarnaast ook het meeste recht aan wat ik eerder zei: het gelovig spreken moet altijd zichtbaar houden, dat haar spreken een narratief kader kent, waaruit ze zich niet kan en niet moet willen losmaken, willen er geen ongelukken gebeuren. Ik heb goede hoop dat we in dat spoor veel van de crisis kwijt zouden raken.

Deze lezing is gehouden op de vergadering van de werkgemeenschap van predikanten van de Protestantse Gemeente te 's-Gravenhage op woensdag 18 maart 2009 in de Kloosterkerk.